

OM „GEJSTLIGE STATER“

I ANLEDNING AF 6. UDGAVE AF „KIRKELIG HAANDBOG“

AF

BJØRN KORNERUP.

I. Fremkomsten af den 6. Udgave af den af Pastor PAUL NEDERGAARD redigerede, meget fortjenstfulde „*Kirkelig Haandbog*“, hvis Indhold for en stor Del bestaar af personalhistorisk (presbyterologisk) Stof, gør det rimeligt, at der skænkes den Omtale i dette Tidsskrift. Det vil samtidigt være naturligt i den Anledning at vende Blikket tilbage for at sætte Værket ind i dets historiske Sammenhæng som Afløser af en Række tilsvarende eller beslægtede Arbejder.¹

Allerede i det 18. Aarhundrede begyndte man herhjemme at udgive Oversigter over Gejstligheden. Det kunde nemlig ikke nytte at henvise interesserede til at søge Oplysning herom i Hof- og Statskalenderen (udgivet fra 1734), thi bortset fra Lister over Monarkiets Biskopper optog man i denne først fra 1818 en Fortegnelse over hele den tjenstgørende Gejstlighed i Danmark, skønt man allerede fra 1793 heri havde opført den slesvig-holstenske Gejstlighed. Det var derfor nødvendigt paa anden Maade at skabe Udvej til at danne sig det Overblik, man kunde ønske, og fra 1750 blev der da udgivet en Række specielle gejstlige Statskalendere. Den første af disse bærer Titlen „*Dannemarks Geistlige Staat Saaledes, som den findes til den 30. November 1749*“, 1750. Allerede 1751 udvidedes den til at omfatte ogsaa Norge og 1752 Hertugdømmerne, og lige til Aar 1800 vedblev man regelmæssigt Aar for Aar at udsende saadanne gejstlige Stater.

¹ Det falder uden for Rammerne for nærværende Artikel at omtale de egentlige „Præstehistorier“ af S. W. Wiberg, Sofus Elvius og Th. Hauch-Fausbøll og specielle Behandlinger af Emner fra dette Omraade, ligesom der heller ikke tages Hensyn til Skrifter af rent sekundær Betydning som Johannes Madsen, Danmarks Kirker (Dansk Portrætgalleri V), 1909 og Alfred Th. Jørgensen og E. H. C. Mikkelsen, Dansk Kirke-Stat, I-IV, 1934.

Opbyggede efter et ensartet Skema bragte de en topografisk ordnet Oversigt over Landets gejstlige Embeder og over de Mænd, der beklædte dem. Af disse gejstlige Statskalendere, der udkom først hos N. C. Høpfner, senere hos J. F. Schultz, findes undertiden Eksemplarer med en overordentlig bred Margin aabenbart beregnet til derpaa at gøre Notitser om de Forandringer, der indtraf i Aarets Løb.

En lignende Karakter bærer ogsaa den „*Geistlig Staats-Calender*“, der for nogle enkelte Aar efter det nye Aarhundredes Begyndelse (1801, 1802 og 1809) blev udgivet af Kancellisekretæren i Danske Kancelli, den senere Forstander for Waisenhuset, HANS HENRICH FROST (1766–1825). Ogsaa Frosts gejstlige Statskalendere er kortfattede, men praktiske og let overskuelige Haandbøger som de var, har de sikkert været til megen Nytte. Et Eksemplar af Kalenderen for 1802, der er i nærværende Forf.s Eje, og som stammer fra Biblioteket paa Pederstrup, har saaledes tilhørt Statsminister C. D. Reventlow og bærer ved sine talrige haandskrevne Tilføjelser og Notitser med dennes Haand Spor af flittig Benyttelse.

Efter Udgivelsen af Frosts Kalendere hengik der lang Tid, førend et lignende Arbejde saa Lyset. Formodentlig har Tidernes Fattigdom stillet sig hindrende i Vejen for den Slags Foretagender. Først i Aaret 1830 udkom atter en „*Geistlig Stat*“, denne Gang udgivet af cand. jur., senere Kammerassessor, WIGFUS ERICHSEN († 1846), der ogsaa har besørget lignende Fortegnelser over Jurister og Medicinere. Meget betegnende for Datidens Forhold hedder det i Fortællingen hertil, at der i længere Tid i Afskrift blandt interesserede havde cirkuleret en Fortegnelse over alle teologiske Kandidater, som havde taget Embedseksamen ved Københavns Universitet siden 1788. Da Erichsen var kommet over et Eksemplar af denne Fortegnelse, besluttede han at udgive den, fordi han mente – som det karakteristisk nok hedder –: „at det ikke vilde findes uden Interesse, paa engang at kunne overskue et betydeligt Antal Individuer, arbejdende til et fælles Maal, og see dem flere Aar efter adsplittede og forflyttede til forskjellige Egne af Jordkloden, og i de mest heterogene Stillinger dels som Embedsmænd, dels i privat Stand.“ Resultatet af denne Beslutning blev den ovennævnte „Stat“, et Kvarthefte, der indeholder en kortfattet, alfabetisk ordnet Liste over alle dalevende gejstlige Embedsmænd, eksaminerede før 1788 (Aaret for den nye Universitetsfundats) og en kronologisk ordnet Liste over alle Kandidater for Tiden efter 1788 med knappe Oplysninger om deres senere Livsstilling. Til Erichsens „*Geistlig Stat*“ blev der 1831–35 udgivet sup-

plerende Tillæg, og hele Bogen udkom i nye Udgaver 1837 og 1841 og endelig 1845 i en afsluttende Redaktion, der indledes med den bl. a. fra de gejstlige og verdslige Statskalendere velkendte, topografisk ordnede Oversigt over Landets samlede Gejstlighed, hvorpaa følger den alfabetiske Fortegnelse over dalevende teologiske Kandidater.

De forskellige Udgaver af Erichsens „Stat“ fandt en rivende Af-sætning, og som „Staten“ i høj Grad imødekom en Trang i Datiden, saaledes betyder den, særlig i sidste Udgave, et væsentligt Fremskridt i Forhold til tidligere Arbejder. Særlig vigtigt var det, at den bragte en alfabetisk ordnet Personfortegnelse, og at denne hvilede paa en Gennemgang af selve Distinktionsprotokollen (Karakterprotokollen) ved teologisk Attestats. Men trods alt var Erichsens Arbejder langt fra at have naaet nogen højere Grad af Fuldkommenhed. Der kunde da stadig være Trang til en fyldigere og mere korrekt Haandbog paa dette Omraade.

Fornylelsen kom 1848 med FREDERIK BARFODS berømte – undertiden berygtede – Arbejde „*Danmarks Gejstlighed. En personalhistorisk-statistisk Årbog*“¹. I Fortalen hertil udtaler Barfod sig meget anerkendende om sin nærmeste Forgænger, men paapeger samtidig med Rette de Mangler, der klæbede ved dennes „Stat“. Selv havde Barfod søgt at raade Bod paa disse ved omfattende og dybtgaaende Forundersøgelser baade i Litteraturen og i Arkiver – bl. a. i Enkekassernes Arkiver – og gennem vidtløftig Korrespondance med talrige dalevende. Det maa ogsaa siges, at han virkelig ikke havde sparet nogen Umage for at tilvejebringe den størst mulige Nøjagtighed og Fuldstændighed i sine Opgivelser, og det bør fremhæves, at trods alle Særheder i Disposition og Udtryksform saa vel som i den temmelig barbariske Retskrivning efter grundtvigsk Mønster betyder hans Arbejde en Indsats af nyskabende Art. Baade ved den større Udførlighed og Korrekthed, der præger det Stof, Barfod lægger frem, og ved sin principielle Forstaaelse for Nødvendigheden af indgaaende Forstudier og nøjeregnende Kritik i Behandlingen af de presbyterologiske Kilder betyder Fr. Barfods „*Danmarks Gejstlighed*“ et mægtigt Skridt fremad i Studiet af Danmarks Præstehistorie. Det kan iøvrigt i psykologisk Henseende staa som ikke saa lidt af en Gaade, hvorledes just en Natur som Fr. Barfod, der ved sine uklare Tanker og stadig

¹ Allerede i en Række Numre af Dansk Kirketidende 1847 var Fr. Barfod begyndt at meddele sine personalhistorisk-statistiske Efterretninger om den danske Gejstlighed.

blomstrende Svada virkede trættende baade paa Venner og Modstandere¹, har formaaet at levere et Detailarbejde af denne Rang. Man mærker dog, at han ikke for intet var Broder til Immanuel Barfod, hvis bekendte „Den fälsterske Gejstligheds Personalhistorie“ (1-2, 1854) den Dag i Dag maa kaldes et mønstergyldigt Arbejde paa dette Felt.

Naar det ovenfor blev antydet, at der undertiden er blevet fældet mindre gunstige Domme over Fr. Barfods „Danmarks Gejstlighed“, skyldes det den særlige Omstændighed, at Barfod ikke havde vist den fornødne Takt i Omtalen af en Række lige afdøde eller endnu levende Præsteskikkelser, om hvis Livsførelse der meddeltes til Dels ret skandaløse Enkeltheder, eller hvis dogmatiske Standpunkt karakteriseredes paa en nedsættende Maade ud fra Barfods egen, noget begrænsede Synskreds. Der kan næppe være Tvivl om, at de Efterretninger, som den grundærlige, men naive Barfod bringer til Torvs, i det hele og store er historisk paalidelige, men det vidnede om et mærkeligt Fejlsyn at fremkomme med dem paa et saa tidligt Tidspunkt. Man forstaaer derfor meget vel, at der efter Bogens Udgivelse rejste sig en Bølge af Harme, og at det regnede ned med Angreb paa Barfod. En lang Række, til Dels meget bekendte, Kirkemænd og Forfattere som C. H. A. KALKAR, D. SMITH, LUDVIG HELVEG, J. P. F. KØNIGSFELDT og MARTIN GOLDSCHMIDT kastede sig over Forfatteren, og andre, der som Biskop J. P. MYNSTER bevarede offentlig Taushed, var ikke mindre oprørte over hans Aabenmundethed². Provst Daniel Smith skabte et Udtryk, som Mand og Mand imellem blev en klassisk Betegnelse for Barfods Arbejde, da han kaldte det en „Gabestok“, hvori han havde stillet Danmarks Præster³, og Erindringer om hans uskaansomme Fremfærd har sikkert senere jævnlig bidraget til, at der fra Gejstlighedens Side er blevet set med en vis Ængstelse og Mistænksomhed paa presbyterologiske Arbejder.

¹ Jvfr. f. Eks. Edmund Gosse, *Two visits to Denmark* p. 153-6 og H. F. Rørdam i *Kirkehistoriske Samlinger* 6. R. IV, 237.

² Jvfr. herom Frederik Barfod, *Et Livs Erindringer*, udg. af Alb. Fabritius, 1938, S. 295 ff. Richard Petersen, *Frederik Barfod*, 1897, S. 242 ff. G. L. Wad, *Fra Fyens Fortid* II, 211, 214-15. — Fr. Barfod omtaler i „Danmarks Gejstlighed“ (II, S. V), at han bl. a. havde modtaget et Brev til Forsvar for sin Handlemaade, men opgiver ikke Brevskriverens Navn. Det fremgaar dog af *Kirkehist. Saml.* 4. R. VI, 699, at Brevet var skrevet af daværende Sognepræst i Haarslev-Tingjellinge E. MAU.

³ I *Berlingske Tidende* 1849 Nr. 55 og 60 findes en temperamentsfuld og farverig Artikel af D. SMITH under Titel: „Hr. F. Barfods Gabestok“.

Naar den Kritik, Barfod blev Genstand for, blev saa haard, skyldtes det imidlertid ikke blot Forargelse af saglige Grunde, men ogsaa politiske Motiver, idet Barfod som radikal Frihedsmand stod ilde anskrevet i mange Kredse. Det gik her som saa ofte, at en uklar Sammenblanding af forskelligartede Synspunkter forplumrede Sagen selv og hindrede en upartisk Dom. En senere Tid vil sikkert kunne billige Datidens Anker mod Barfod for manglende Delikatesse, men samtidig maa det indrømmes, at han ved sine uforbeholdne Karakteristiker faktisk har gjort den historiske Forskning en betydelig Tjeneste, idet han her har fremlagt Materiale til Belysning af en Række Personligheder og Tilstande, hvorom man ellers vilde være afskaaret fra at danne sig et blot nogenlunde tydeligt Helhedsbillede. De Diskretionsbrud, Fr. Barfod kan have gjort sig skyldig i, bør i hvert Tilfælde ikke længere farve den endelige Dom over hans „Danmarks Gejstlighed“ som et overmaade fortjenstligt og værdifuldt historisk Arbejde.

„Danmarks Gejstlighed“ fremtræder delt i en Række Specialrubrikker: en kortfattet topografisk Oversigt over Danmarks og Hertugdømmernes Gejstlighed, en kronologisk ordnet Personalfortegnelse over Gejstligheden (begyndende med 24 Jubellærere), en kronologisk Liste over den „entledigede og lediggiggende“ Gejstlighed, Notitser om afdøde og afskedigede Præster 1841–47. Hertil slutter sig talrige mindre Fortegnelser, hvor Barfod med sin udprægede Sans for kirkelig Statistik har givet adskillige Oplysninger især om Forholdet mellem Præsternes Alder og Embedsaar, desuden Tillæg med Lister over Kandidater, der havde været ansat i Udlandet, og over samtlige københavnske Kandidater 1788–1848. Til Slut kommer Person- og Stedregistre samt en værdifuld Oversigtstavle over danske Privatpatronatskald.

Allerede 1849 udsendte Barfod 2. Aargang af sit Arbejde, indledet med en lang Fortale med et vidtløftigt, ofte noget taaget, Forsvar for sine stærkt angrebne Karakteristiker. Af større Værdi er dog det Tillæg, han har forsynet denne Aargang med, omfattende københavnske teologiske Kandidater fra 1666 til 1707 (da en Nyregulering af teologisk Attestats fandt Sted). Ganske vist kan man sige, at hele dette Tillæg aldeles ikke vedkommer Bogen, saadan som den nu en Gang var planlagt, men naar Forf. valgte dette Sted til deri at publicere den nævnte Liste, skyldes det sikkert, at der paa det daværende Tidspunkt ikke herhjemme var noget andet Organ, hvori den passende kunde finde Plads. Dette Tillægs praktiske og historiske Værdi for-

mindskes ikke derved. – En 3. Aargang af Værket blev aldrig helt færdigtrykt og forekommer nu yderst sjældent.

Jævnside med Barfods „Danmarks Gejstlighed“ udkom 1848–49 ved Statskalenderens Udgiver J. P. TRAP en „*Geistlig Calender*“, i det væsentlige indrettet som sidste Udgave af Wigfus Erichsens „Stat“, men heller ikke denne Kalender blev fortsat. Derimod blev Traaden fra Erichsen direkte ført videre 1853 af daværende Fuldmægtig, senere Kontorchef i Kultusministeriet, Etatsraad CHRISTIAN FREDERIK SCHWARTZKOPF (1817–93), der nu udgav „*Ny geistlig Stat*“. Fortalen hertil indeholder flere meget karakteristiske Bemærkninger. Det fremgaar bl. a. af disse, at det var det administrative Behov, som havde fremkaldt dette Arbejde. I Kultusministeriet selv savnede man under det daglige Arbejde en Haandbog som Erichsens, og Schwartzkopf, for hvem den Slags Beskæftigelser ellers laa fjernt, mente da at kunne gøre Nytte ved at udgive en ny Udgave af Erichsens „Stat“. Han begyndte at arbejde paa dette, men stiftede da – ret tilfældigt, synes det næsten – Bekendtskab med Barfods „Danmarks Gejstlighed“, og da han – som det hedder med en diplomatisk Vending – havde sat sig ind „i denne Bogs særegne, skjøndt, naar man først er bleven fortrolig dermed, ligesaa betegnende som ved sin Korthed originale Sprog“, blev han til sin Bestyrelse klar over, at Erichsens „Stat“ bughede af Fejl. Han søgte da at rette dem bl. a. ved Hjælp af Barfod, „hvis Samlerflid og Nøiagtighed utvivlsomt fortjener den største Paaskjønnelse“.

Desværre opdagede han, at der ogsaa i dennes Arbejde fandtes adskillige Urigtigheder, og han maatte da skride til en endnu mere indgaaende Revision af Materialet for at formindske Fejlprocenten det mest mulige. Schwartzkopfs „Stat“ kom ligesom i sin Tid Erichsens til at bestaa af to Hovedafsnit: en alfabetisk Fortegnelse over samtlige dalevende teologiske Kandidater og en topografisk ordnet Oversigt over Danmarks (ikke Hertugdømmernes) Gejstlighed. 1854 udkom der et Supplement hertil.

Schwartzkopfs „Ny geistlig Stat“ indleder en hel Række Arbejder af tilsvarende Karakter, som gennem et langt Aaremaal er blevet udgivet af de højere Embedsmænd i Kultusministeriet, senere alene i Kirkeministeriet, saaledes af A. F. ASMUSSEN (1876, 1879, 1882, 1885, 1888, 1891), af OSKAR DAMKIER (1894, 1897, 1900, 1903, 1906, 1909, 1912, 1915, 1918, 1923) og af V. HOLBØLL (1927, 1933, 1941). Fra 1894 bar de igen Navnet „*Geistlig Stat*“, og 1915 blev den traditionelle Betegnelse med Rette ændret til „*Teologisk Stat*“. Fælles

for alle disse Stater, udgivet af vekslende, juridisk og administrativt skolede Redaktører, var det næsten uforanderligt faste Skema, hvorefter de var anlagt, endvidere den strenge Saglighed og gennemgaaende Nøjagtighed i Behandlingen af det Stof, der meddeltes.

Kort efter Udgivelsen af Schwartzkopfs „Ny geistlig Stat“ udkom dog et aldeles tilsvarende Arbejde af den bekendte Statistiker THEODOR HERTZ, da Kapellan i Odense, under Titlen: „*Geistlig-statistisk Calendar*“, 1854. I Fortalen oplyser Forfatteren, at han gennem mange Aar havde syslet med den Tanke at levere en ny Udgave af Erichsens geistlige Stat, men da han var kommet saa vidt, at han havde truffet Aftale med sin Forlægger om Udgivelsen, udkom just Schwartzkopfs Skrift, der syntes at gøre hans eget overflødigt. Han tilstod rent ud, at dette var langt bedre end hans eget, fordi Schwartzkopf i Kultusministeriets Arkiv havde haft Adgang til at øse af Kilder, han som Provinsbo ikke havde kunnet benytte. Hertz havde især maattet bygge paa Erichsens „Stat“, Meddelelser i Collegial- og Departementstidenden og i Statskalenderen, desuden paa Fr. Barfods „Danmarks Gejstlighed“, som ogsaa her anerkendes som et „med fortrinlig Nøjagtighed og stundom næsten forbausende Flid“ udført Arbejde, fremdeles paa direkte Oplysninger fra Barfod selv. Han havde heller ikke betænkt sig paa at drage sig Schwartzkopfs Skrift til Nytte, om end han mente paa adskillige Steder at kunne berigtige ham. Af denne Grund, og fordi han kunde bringe udførligere Oplysninger især om den slesvigske Gejstlighed, som Schwartzkopf kun delvis havde medtaget, ansaa Hertz det ikke for spildt Ulejlighed at udgive ogsaa sin Bearbejdelse af det samme Stof. Bogen maa formodentlig have udfyldt et Savn, thi endnu 1866 udkom en ny – en Del forkortet – Udgave under Titel „Geistlig Stat“.

Endnu bør omtales et Forsøg i samme Retning, førend det var blevet fast Skik, at en kultusministeriel Embedsmand kunde regne med et Slags Privilegium paa dette Omraade, idet den højt fortjente Præstehistoriker S. V. WIBERG, Sognepræst i Jordløse og Haastrup, 1860 udgav et anseeligt Værk „*Ny geistlig Stat*“, aabenbart i flere Henseender en Forstudie til hans senere udgivne, berømte „Dansk Præstehistorie“. Wiberg havde ved Udarbejdelsen haft Adgang til at benytte Kultusministeriets Arkiv, og han havde modtaget megen Bistand af de to kendte Personalhistorikere F. E. HUNDRUP og TH. H. ERSLEW.

Wibergs „Stat“ omfatter 1) en topografisk ordnet Oversigt over Danmarks og Slesvigs „tjenende“ Gejstlighed, 2) en kronologisk For-

tegnelse (med alfabetisk Register hertil) over de ved Københavns Universitet eksaminerede Kandidater og 3) en Pastoratsliste (med Registre). Til denne er, som et Tillæg, føjet Oplysninger om Præsterne i de enkelte Kald fra Aar 1801 at regne. Særlig det sidste Afsnit er af Betydning og indfører et virkeligt nyt Moment i de gejstlige Staters Udviklingshistorie. Var dette Tillæg maaske mindre paa-krævet i en „Stat“ af denne Art, saa var det dog af ikke ringe historisk Interesse og viser sig at være en direkte Forberedelse til den almindelige Præstehistorie, som Wiberg i Fortalen beskedent udtrykte Haabet om, at „en dueligere Haand“ vilde skænke den danske Læseverden.

De mange gejstlige Stater, som under vekslende Betegnelser udkom i det 19. Aarhundrede, betegner en stadig Fremgang i Retning af større Sikkerhed og Nøjagtighed i Bearbejdelsen af det presbyterologiske Materiale. Bortset fra Fr. Barfods „Danmarks Gejstlighed“, der for saa vidt straalere som en enlig Stjerne ved bredere historisk Forstaaelse og ved Forsøg paa Karakterisering, stræber de alle efter i en knap Form at meddele strengt faktiske og paalidelige Oplysninger. De giver tillige Udtryk for en fortsat Revision af de foregaaende Arbejder i Haabet om derved at føre Forskningen eller dog den samlede Kundskabsmængde et Skridt – større eller mindre – fremad. Fælles for de fleste af Forfatterne af disse Stater er dog den ydmyge Erkendelse af, at den Slags Skrifter næsten med indre Nødvendighed maa være behæftede med Fejl og Skrøbeligheder. De kunde alle – som Fr. Barfod ved Udgivelsen af „Danmarks Gejstlighed“ – som Motto have valgt Vedel Simonsens kun alt for sande Ord: „naar blive slige Samlinger vel nogensinde saa fuldstændige, at ikke baade Samtid og Eftertid vil kunne tilføie Meget i samme; og naar blive de vel nogensinde saa feilfrie, at ikke saavel Samtid som Eftertid vil kunne finde Meget at berigtige i samme?“¹

2. Det har været rimeligt at dvæle saa udførligt ved de tidligere gejstlige Stater fra det 18. og 19. Aarhundrede, fordi „Kirkelig Haandbog“ af 1943 aabenbart ser det som en af sine Hovedopgaver at føre den herved uddannede Tradition videre. Men i dette Værk mødes ogsaa en anden Strøm, hele den yndede og ret omfangsrige Litteratur, der i det 19. Aarhundrede med passende Mellemlum bragte Beskrivelser af de gejstlige Embeders Karakter, især i økonomisk Henseende.

¹ Citatet hidrører fra L. S. Vedel Simonsen, Familie-Efterretninger om de danske Ruders for 200 Aar siden uddøde Adelslæg I, 6.

Det laa i Sagens Natur, at det maatte være af stor praktisk Betydning for Myndigheder og private at have nogenlunde bekvem Adgang til at skaffe sig Oplysning om de enkelte gejstlige Embeders Størrelse. Det er da ikke mærkeligt, at man allerede i meget gammel Tid i Præsteembedernes Libri datici (Kaldsbøger), i Provsternes Herredsbøger og i Stiftsbøger i Bispearkiverne søgte at samle haandskrevne paalidelige Efterretninger om dette Emne. Da det var blevet almindelig Skik, at Ansøgere om Præstekald meldte sig i Kancelliet, udviklede der sig efterhaanden den Praksis, at Biskopperne samtidig med, at de indberettede, at et gejstligt Embede var blevet ledigt, indsendte en Beretning til Kongen om det paagældende Embedes Indtægter og Udgifter. Endnu senere, da man var begyndt at udgive „Collegial-Tidende“ (fra 1798), føjedes der til Bekendtgørelserne i denne om vakante Embeder en oprindelig meget summarisk, senere en Del fyldigere, Angivelse af deres Størrelse. Denne Praksis fortsattes siden efter Folkefrihedens Indførelse i „Departementstidende“ (1848–70), derefter (yderst kortfattet) i „Ministerialtidende“ og (fyldigere) i „Statstidende“.

Publiceringen af mere eller mindre omfattende Oplysninger om Præstekaldenes Størrelse i et autoritativt Organ kunde vel være meget hensigtsmæssig, men var ikke i enhver Henseende tilfredsstillende. Dels var saadanne Oplysninger rykket ind imellem meget andet Stof, dels var det ikke at vente, at ret mange altid havde den paagældende „Tidende“ ved Haanden. Det var derfor et virkeligt Fremskridt, da Præsten i Horsens, senere i Fredericia CHRISTIAN BAGGE JENSEN, bekendt ogsaa af sit „Provincial-Lexicon over Danmark“ (1830), fik den Idé at ville udgive en særlig Haandbog med samlede Oplysninger af denne Art. Jensens „Efterretning(er) om geistlige Embeder(s Indtægter) i Danmark, og de paa samme hvilende Byrder“ kom til at foreligge i 3 Hefter, udgivne 1828–35, for Aarene 1819–34. Hvert Hefte indeholder et Aftryk af de økonomiske Præstekaldsbeskrivelser, som „Collegial-Tidende“ havde bragt for de i det paagældende Aar vakante Kald. Inden for hvert Hefte er Præstekaldene ordnede alfabetisk, men som det i Følge Sagens Natur kun kunde være et mindre Udvalg af de danske Præsteembeder, der blev ledige i Aarene 1819–34, saaledes danner heller ikke det medtagne Stof nogen virkelig Helhed, idet det er spredt over 3 Hefter. Bagge Jensens Fortegnelse har dog sikkert været til nogen Nytte for Ansøgere, og da han døde i en forholdsvis tidlig Alder 1836, blev Værket fortsat af hans Søn, cand. theol., senere Sognepræst, J. E. E. JENSEN, med endnu 5 Hefter

1838-41 for Aarene 1835-41. Sønnen arbejdede i alt væsentligt videre efter Faderens Plan, men indførte dog forskellige Smaaforbedringer, især en mere systematisk Opstillingsform for de meddelte Enkeltoplysninger.

Allerede ret tidligt har man aabenbart følt Trang til en mere tilfredsstillende Haandbog, og denne kom til at foreligge 1835-44 under Titel af: „*Forsøg til en oeconomisk-statistisk Beskrivelse over Danmarks geistlige Embeder*“, 1-8, udgivet af Præsten i Grinderslev, senere Provst, JENS MØLLER, der bl. a. har gjort sig fortjent ved sin store „Haandbog for Præster“. Fortalen til 1. Bind giver et udmærket Indtryk af, hvor store Vanskeligheder der kunde taarne sig op, naar man i Datiden begyndte paa et saadant Foretagende. Oprindeligt havde Kancelliraad RIIS LOWSON haft til Hensigt at udgive en lignende Haandbog, men da han opgav det, fik Jens Møller 1824 Kancelliets særlige Tilladelse hertil, og han traadte da i Forbindelse med den dygtige Provst PEDER KOFOD ANCHER i Østoftes paa Lolland, der i længere Tid havde omgaaedes med Planer af samme Art. De to Udgivere udsendte Spørgeskemata til de danske Præster, men havde nu rig Lejlighed til at gøre ugunstige Erfaringer med Hensyn til Besvarelserne. Nogle af disse var alt for brede, andre alt for knappe, Materialet blev baade ujævnt og utilfredsstillende. Værst var det dog, at man jævnlig stødte paa en uovervindelig Uvilje til at give konkrete Oplysninger om dette ømtaalelige Emne. Mange Præster svarede slet ikke, og Jens Møller ytrer i den Anledning, at man næsten skulde tro, at de frygtede en Tidsperiode, hvori Æsops Ord skulde komme til Anvendelse: „*corvus taciturnus, si tacere posset, minus invidiae, plus dapnis haberet*“¹. Mange fandt, at de udsendte Spørgeskemata betød en utidig Indblanding i private Sager, Udgiverne fik mange ubehagelige Ord at høre, og der arbejdede sig paa Forhaand en Værket ugunstig Stemning op. Udgiverne var ved at blive modløse, men da de støttet af Kancelliet udsendte nye Forespørgsler 1829, var Stemningen aabenbart nu ved at slaa om, og Flertallet af Gejstligheden viste nu Beredvillighed til at svare. Imidlertid var der stadig en lille Rest af sejt Modstand, der truede med at hindre Værket. Kofod Ancher var tilsidst ved at tabe Taalmodigheden, og i 1832 maatte Jens Møller rejse over til København for at søge Audiens hos Frederik VI. Audiensen fik et naadigt Forløb, Kongen forsikrede ikke blot Møller om sin „*allerhøieste Tilfredshed*“ med Værket, men

¹ Phaedri Fabulae I, Fab. XIII; jvfr. Horatii Epist. I, 17, 50-51.

anbefalede det til Kancelliets Bevaagenhed. Kancelliet udsendte da under 5. Januar 1833 en Skrivelse til Bisperne, hvori det anmodede dem om at udvirke, at de resterende Besvarelser indsendtes. Dette frugtede, men nu viste der sig nye Kalamiteter. Det kunde ikke undgaas, at de indsendte Bidrag maatte bearbejdes, og det skete da, at „en vis geistlig Autoritet, der i fortrinlig Grad syntes at have interesseret sig for Bogen“, blev fortørnet over nogle kritiske Bemærkninger om sit Bidrag og klagede til Kancelliet i en Skrivelse, hvori han sværtede hele Værket som et Arbejde, der kun omtaltes med Ringeagt. Formodentlig var denne Autoritet Amtsprovst P. V. LÜTKEN i Lumby¹, og hans Optræden havde til Følge, at Provst Kofod Ancher blev saa forstemt over, at Arbejdet „ikkun havde baaret ham bittre Frugter“, saa at han baade offentligt og over for Kancelliet erklærede, at han ikke længere vilde have med det at gøre. Jens Møller maatte da føre det videre, og efter nye Skuffelser og Genvordigheder maatte han tilsidst efter 11 Aars Forberedelser udgive det paa egen Regning, trykt i Viborg.

Jens Møllers „Forsøg“ bringer en Oversigt over alle Danmarks Præstekald, ordnede alfabetisk efter Hovedsognene og delt i Grupper for hvert Stift. Det betyder et mægtigt Fremskridt i Forhold til Bagge Jensens „Efterretninger“, og er i det hele en Haandbog, der er i Besiddelse af en Række værdifulde Egenskaber. Den kan ikke andet end have været til megen Nytte for mange tvivlraadige Supplikanter, og den Dag i Dag besidder den ikke ringe Betydning ved sine mangfoldige historiske, ogsaa landbrugshistoriske, Efterretninger om Forhold, som nu forlængst er blevet ændrede.

I praktisk Henseende maatte Jens Møllers „Forsøg“ naturligvis lide den samme Skæbne, som før eller senere bliver alle den Slags Haandbøger til Del, inden Forløbet af et ikke alt for langt Spand af Tid at blive forældet. For at raade Bod paa dette udgav da Dr. phil. J. S. BLOCH SUHR, da residerende Kapellan i Holbæk, sit „*Kaldslexicon*“ 1851, en bekvem lille Haandbog, der paa 516 Sider bragte kortfattede Oplysninger til Brug for Ansøgere. I indre Værd kan det

¹ At det er den nævnte Mand, der her er Tale om, synes at fremgaa af en Bemærkning i en Skrivelse af 6. April 1833 fra Danske Kancelli til Biskoppen over Viborg Stift (2. Dept.'s Brevbog 1833 Nr. 1069), hvorved man beder denne tilstille Jens Møller en gennem Fyens Biskop fra Amtsprovst Lütken modtagen Skrivelse af 26. Januar s. A. – I Bilag til dette Nr. findes Provst Kofod Anchers Skrivelse af 30. Maj 1833 til Kancelliet, hvorved han frasiger sig al Andel i det paabegyndte Værk „trættet af de mange Vanskeligheder og Ubehageligheder, som ere forbundne med Opnaelsen af de attraaede nødvendige Oplysninger“.

dog ikke maale sig med Jens Møllers „Forsøg“, det kan i Virkeligheden kun betegnes som et meget lille Kompendium til foreløbig Orientering. Det er formodentlig denne Ejendommelighed ved Bogen, som førte den ovennævnte Pastor THEODOR HERTZ til at tage samme Opgave op igen i større Stil. Det skete med hans „*Efterretninger om geistlige Embeder i Kongeriget Danmark*“, der kom 1857–63 i 10 „Leveringer“. Ogsaa Th. Hertz har ordnet Stoffet stiftsvis og slutter sig i det hele nær til Jens Møllers „Forsøg“. De meddelte Oplysninger bygger i høj Grad paa Besvarelser fra de paagældende Beneficiarii, hvem Forfatteren takker varmt i Fortalen. Man ser saaledes, at der nu i Modsætning til Jens Møllers første Tid havde udviklet sig en almindelig Forstaaelse for Værdien af denne Slags Hjælpe midler. Hensynet til det almene havde aabenbart overvundet Særinteresserne. Fortalen giver iøvrigt Udtryk for den Opfattelse, at Værket skulde blive af Betydning ikke blot i snævrere gejstlig Henseende, men ogsaa i kirkelig, idet Forfatteren haabede, at det vilde bidrage til at modvirke den efter hans Mening alt for store og lidet gavnlige Lyst til Forflyttelse, som mere og mere greb om sig, og som antagelig for en Del skyldtes, at Ansøgere om Præstekald havde ladet sig vildlede af urigtige eller ufuldstændige Oplysninger om disse. Om Forfatterens Forhaabninger paa dette Punkt er blevet opfyldt, kan maaske være tvivlsomt, men dette forringer ikke Bogens Værd. Den var som Jens Møllers „Forsøg“ en værdifuld Haandbog for sin Tid og for Eftertiden i mange Henseender et rigt Skatkammer.

Efter Afslutningen af Th. Hertz's Værk hengik der mere end en Menneskealder, førend et lignende Arbejde saa Dagens Lys herhjemme. Mere og mere blev det Skik ved Vakancer at meddele Embedsbeskrivelser i kirkelige Blade og Tidsskrifter (tilsidst i „Præsteforeningens Blad“), og først 1900 udsendte den meget dygtige Provst AXEL KJØLHEDE, Sognepræst i Karlslunde–Karlstrup, den fortrinlige Oversigt „*Danmarks Præsteembeder, deres Indtægter og Udgifter*“. Aaret i Forvejen, 1899, havde samme Forfatter udgivet en ikke mindre værdifuld „*Haandbog for den danske Folkekirke*“ og heri meddelt økonomiske Beskrivelser af Præsteembederne i Sjællands Stift, nu fulgte en Oversigt for hele Rigets Vedkommende. Provst Kjølhedes Skrifter repræsenterer en meget stor Arbejdsindsats, og han har formaaet at sammentrænge et overvældende omfangsrigt Stof paa forholdsvis faa Ark. Den meget koncise tabellariske Form, han anvender, kan dog undertiden gøre Stoffet mindre let tilgængeligt, i hvert Tilfælde for ikke alt for øvede Læsere.

3. Naar man nu til Slut kaster Blikket paa det Værk, som har fremkaldt ovenstaaende Betragtninger, den flittige og kendte Vesterbro-Præst PAUL NEDERGAARDS „*Kirkelig Haandbog*“, da maa man sikkert sige, at de to forskellige Strømme, der i det foregaaende er skildret, de gejstlige „Stater“ og Beskrivelserne af de gejstlige Embeder, paa heldig Maade har fundet deres Foreningspunkt i dette Værk. Det er nu 20 Aar siden, Paul Nedergaard udsendte den første Udgave af sin Haandbog (1923), der var betydeligt mindre af Omfang og mindre gennearbejdet end den nu foreliggende 6. Udgave. Redaktøren, der af Naturen er udrustet med et ikke almindeligt Talent for personalhistorisk og statistisk Arbejde, har Udgave efter Udgave udvidet og mangfoldiggjort Stoffet og Aar for Aar arbejdet sig frem til en stadig større Højde af Præcision og Konsekvens.

„Kirkelig Haandbog“ har – som Titlen viser – til Hovedformaal at tjene som en fyldig Vejledning for den danske Folkekirkes Præster i deres Embedsgerning, men ogsaa adskillige andre vil sikkert vedblivende raadsørge denne Bog, der rummer et uhyre Stof, især af personalhistorisk og statistisk Art, sammentrængt paa sine 537 dobbeltspaltede Kvartsider og meddelt i en særdeles koncentreret Form.

Som Haandbogens Hovedafsnit skal i denne Sammenhæng fremhæves Afsnit II og III „Oversigt over danske Præsteembeder“ og „Danske Præster og Teologer m. v.“. I det første af disse møder man den samme Art Stof som i de gamle Embedsbeskrivelser, men forøget og nuanceret, idet der gives udførlige Oplysninger ikke blot om Folketal, Areal o. l., men ogsaa om Sognets aandelige (kirkelige) Karakter, om Kirkegangens Omfang, Altergæsternes Antal, Sognets fremherskende Beskaffenhed i fysisk og social Henseende, Menighedsraadets Partifarve, Præstegaardenes Alder, Størrelse, Beskaffenhed m. m. Det er i Virkeligheden et overordentligt nøjagtigt og detailleret Billede, man kan danne sig af hvert eneste Pastorats Forhold, naar man langsomt og med den fornødne Eftertanke arbejder sig igennem alle de her – til Dels i stærkt forkortet Tegnsprog – givne Oplysninger i hver enkelt Rubrik. Der kan ikke herske nogen Tvivl om, at disse kirkelige Sognebeskrivelser vil blive en værdifuld Kilde for Fremtidens Kirkehistorikere, ikke mindst hvis den allerede tydeligt begyndte Vending fra ensidig Idéhistorie til virkelig Samfunds- og Menighedshistorie i de kommende Aar tager stærkere Fart. Som et yderligere nyttigt Hjælpemiddel til Orientering i den kirkelige Topografi er Aargangen 1943 for første Gang forsynet med et Stifts-

og Sognekort, der viser Stifternes Udstrækning og markerer hvert Kirkesogn. Gerne vilde man dog her have haft angivet ogsaa Herreds- og Provstigrænsen. Dette maa blive en Fremtidsopgave.

Allerede i det her omtalte Afsnit gives der tillige en Del presbyterologiske Oplysninger, idet der ikke blot meddeles Navnet paa hvert Embedes øjeblikkelige Indehaver, men ogsaa paa hans Formænd normalt ca. 60-70 Aar tilbage (ligesom i sin Tid i Wibergs „Ny geistlig Stat“ fra 1860). Der tilføjes desuden Embedstid og Angivelse af eventuelle Dødsaar. Det vilde dog sikkert her være hensigtsmæssigt, om man altid med Vished kunde konstatere, om en afdød Præst var død i sit Embede eller senere. Langt det fyldigste personalhistoriske Stof findes imidlertid i det Afsnit, som har afløst de gamle gejstlige Stater. Her gives naturligvis først og fremmest en Række Data af samme Art som i „Staterne“, men ogsaa talrige andre, som der ikke dér findes Sidestykke til, saaledes en Oversigt over de Sømmenslutninger, hvori Teologer er virksomme, som oftest som Bestyrelsesmedlemmer, og en (kortfattet) Bibliografi over de litterært produktives Forfatterskab. Dette Afsnit er saaledes faktisk at betragte som paa en Gang et biografisk Leksikon og et Forfatterleksikon en miniature. Endelig bør det nævnes, at der som Tillæg er tilføjet særdeles nyttige Registre over afskedigede Præster (af forskellige Kategorier), over afdøde Præster og Teologer 1939-43, nu levende Præsteenker og teologiske Studenter.

Til alt dette kommer endnu adskillige indholdsrige Afsnit om den danske Folkekirkes Administration, en Oversigt over alle Slags kirkelige Virksomheder og Foretagender, over kirkelig Litteratur 1939-43 o. l., der dog i mindre Grad kan gøre Krav paa Omtale i dette Tidsskrift, og endelig har Pastor Nedergaard, som den fødte Statistiker han er, givet en Del statistiske Bidrag til Oplysning om de enkelte Stifter etc. Det er sikkert et meget betydeligt Arbejde, der er nedlagt i saadanne Afsnit, men om det helt svarer Regning, kan der maaske være Tvivl om.

Enhver, der kender Vanskelighederne ved med Nøjagtighed at sammenstille Bøger af den her omhandlede Art, vil ikke føle sig fristet til at gaa strengt i Rette med Udgiveren af „Kirkelig Haandbog“ for de Fejl og Urigtigheder, der kan have indsneget sig i det kolossale Stof. Anmelderen har i den foreliggende Udgave kun bemærket et mindre Antal Fejl, men derimod haft rig Lejlighed til at glæde sig over Korrektheden af Hovedmængden af de Oplysninger, der er blevet efterprøvede. Lidt mindre tilfredsstillende er

den Grad af Konsekvens, hvormed de fastsatte Forkortelser er blevet anvendt, lige som ogsaa Opstillingen af temmelig ensartet Stof nu og da er lidt ujævn. Ret desorienterende er det saaledes, at det samme Forkortelsestegn kan betegne helt forskellige, ja hinanden modsatte Ting – „a“ betyder snart „ansat“, snart „afskediget“. Ridder af Dannebrog udtrykkes ved tre forskellige Tegn: R., R.*, R. af Dbg. Heller ikke udenlandske Ordensdekorationer anføres paa ensartet Maade. Det ser ogsaa mærkeligt ud, naar der under Opregningen af de enkelte Data i en Teologs Liv (i III. Hovedafsnit) stadig anføres i Parentes f. Eks. „(Vib. 23)“ i Betydningen „Student fra Viborg 1923“; det vilde dog være mere i Harmoni med de øvrige, sammesteds anførte Data, om dette var udtrykt saaledes: „St. 23 (Vib.)“. At sætte Parentes om hele dette vigtige Led af en Mands Livsbane synes hverken reelt eller formelt berettiget!

Der er al mulig Grund til at lykønske Redaktøren til det Arbejde, han nu med saa stor Energi og Dygtighed har fortsat i to Decennier. Efter at forskellige Begyndervanskeligheder var blevet overvundet, er det lykkedes Paul Nedergaard at skabe en Haandbog, der paa fortrinlig Maade er egnet til at gøre Fyldest over for Hverdagens Krav, og som set paa længere Sigt uden al Tvivl vil vise sig at være et værdifuldt Kildeskrift til Belysning af dansk Personal- og Kulturhistorie i det 20. Aarhundrede.